

С. П. Галаур,

канд. філол. наук, доц.,

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,

доцент кафедри української мови

РЕГУЛЯТИВНІ ПАРАМЕТРИ ОНІМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Проаналізовано оніми як особливі регулятеми художнього тексту. З'ясовано функційний потенціал власних назв, покласифіковано оніми-регулятеми відповідно до активізованого ними регулятивного контексту, встановлено найрепрезентативніші способи регулятивної організації онімів у сучасній українській художній прозі.

Ключові слова: художній текст, категорія регулятивності, регулятема, спосіб регулятивності, онім.

Розгляд художнього тексту як комунікативної події дає змогу по-новому осягнути його кваліфікаційні ознаки й вичленувати центральні категорії, які підпорядковують собі периферійні, сприяючи розв'язанню основної проблеми художнього спілкування – успішного естетичного трансферу авторської інтенції до

читача. Однією з таких текстових категорій є регулятивність, що стала об'єктом студіювань лише нещодавно (див. праці, наприклад, Н. Болотнової, О. Асланової, Н. Камневої, Л. Карепіної, Н. Петрової, К. Шмугурової та ін.). Вивчаючи природу регулятивності, регулятивні стратегії й тактики в текстах різного стильового спрямування, учені дійшли висновку, що ця категорія має бінарний характер, оскільки вибудовується за участю двох інших її субкатегорій – інформативності та прагматичності. Ядерним компонентом регулятивності постає концептуальна інформація, яку осмислює письменник та інтерпретує читач у межах їхніх контекстів, перетинання і взаємодія яких, наголошує Н. Кравченко, є умовою здійснення дискурсу, розуміння та інтерпретації тексту [3]. У художньому тексті дискурсний контекст спочатку детермінується позицією автора, надалі визначається читачем, а синхронізується категорією регулятивності. Безперечно, визначення набору лінгвоодиноць цієї категорії – регулятем – є актуальною проблемою для лінгвопрагматики тексту.

Метою статті став аналіз онімів як специфічних регулятем сучасної української художньої прози. Досягнення мети передбачало розв'язання низки завдань, з-поміж яких з'ясування функційного потенціалу власних назв у художньому тексті, ранжування онімів-регулятем, опис їхніх регулятивних контекстів, установлення способів упорядкування власних назв у художньому просторі. Об'єктом дослідження обрано зафіксовані в сучасних творах оніми-регулятеми широкого спектра, а предметом – регулятивний вплив власних назв на читача. Фактичним матеріалом слугували тексти новітньої української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століть, до яких застосовано метод лінгвопоетичної інтерпретації, що передбачає тлумачення змісту тексту на тлі мовних одиниць та їхніх системно-семантичних відношень, та метод регулятивного структурування, зорієнтований на виявлення регулятем – стимуляторів різних інформаційно-комунікативних ефектів. Важливими були й конкретно-практичні методи – спостереження та описовий. Регулятивний статус онімів розглянено в науковій літературі вперше, теоретичною цінністю розвідки є збагачення комунікативної теорії про текст загалом і про його категорійну парадигму зокрема. Практична цінність отриманих результатів полягає в можливості застосування їх у процесі лінгвоаналізу тексту, коли останній розглядають як результат адресантно-адресатної взаємодії.

Відшукати художній текст без онімних сигналів, здатних привернути увагу читача й заактивізувати його мисленнєву діяльність, майже не можливо. Крім того, їхнє розмаїття в тексті маніфестує широкий діапазон світоглядних переконань автора, без урахування яких неможливо повноцінно усвідомити глибину художньо-інтелектуального представлення образів і подій.

Власні назви реальних денотатів (антропоніми, зооніми, фітоніми, анемоніми, астроніми, космоніми, хрононіми, топоніми, хрематоніми, документоніми, біблїоніми тощо), «сигніфікативних артефактів» [5, с. 13–14] (міфоніми) та об'єктів, існування яких передбачено, але ще не доведено (гіпотезіоніми), реалізують у конкретному комунікативному акті свою основну функцію – номінативну (ідентифікаційну чи диференційну). Водночас, маркуючи специфічну ономастичну інформацію – «знання про власну назву як мовну одиницю», відомості «про носія власної назви», а також «асоціації / конотації, властиві конкретній власній назві у свідомості носіїв певної мови або певної лінгвокультурної спільноти» [7, с. 372], – оніми навіть поза контекстом здатні актуалізувати історичну, політичну, культурну, психологічну ситуації. Якщо ж помістити ці оніми в художню канву, їхня значущість посилюється, бо, інкорпоруєчи

різні текстові і міжтекстові зв'язки, набуваючи додаткових семантичних нашарувань, вони зазнають кардинального функційного переформатування: основна їхня функція – номінативна – відходить на маргінеси, а доміантною постає прагматична: *Він телефонував із відрядження. Цього разу з-під Львова. Коли їхав туди, вона молилася, щоби там він пізнав Бога. Бо ж Західна Україна була для неї твердинею віри* (Г. Манів. Найбільше з див) (неофіційний термін на позначення окремих українських земель → територія найбільшої кількості вірян). Результатом прагматичної дії онімів є чітке й послідовне відображення властивостей денотата, акцентування на авторському ставленні до нього, маніфестування «неоціненної інформації для інтерпретації <...> тексту, нерідко й такої, що іншими способами в тексті не виражена» [2, с. 69].

Подвійний прагматичний заряд мають поетоніми (рідше вживаний термін – фіктоніми) – власні назви, що є результатом творчості письменника. В. Михайлов номінує такі оніми семантико-стилістичним «айсбергом», використання потужних імпліцитних резервів якого спричинює «велике емоційно-змістове “напруження”» [4, с. 93]. Поетоніми вирізняються «промовитістю», що досягається актуалізацією їхньої внутрішньої форми, акцентуацією звукової будови, лексико-семантичними, афіксальними перетвореннями, кореляцією поетоніма з реальним онімом чи міфонімом, використанням рідковживаних, іншомовних найменувань тощо: *До нього відразу кинувся Тименідивись* (М. Гримич. Падре Балтазар на прізвисько Тойво); – *Майор Вошивлюк? – заговорило від пульта. <...> він спромігся на своє дисципліноване так точно, Паршивлюк слухає* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); *Другого кличуть Едуард Іванович Тризна, скорочено «ЕДІТ» – за аналогією із знаменитою французькою співачкою Едіт Піаф, яка мала фантастичний голос і невтолимий потяг до алкоголю* (Л. Тома. Так і не заспівали...); *Бабуся Віруся розмовляла по телефону із заокеанською подругою, з якою навчалася ще в технікумі, але от змогла зберегти той теплий промінчик їхньої дружби* (І. Озарко); *А був він [Головка] великим майстром ткати плахти, від нього навчилися й інші. І такі добрі ті плахти виходили, до того ж і ярмарок у селі був – мали, де виставляти на продаж, що врешті за тим селом закріпилася назва Плахтійка* (Г. Лупинос. Степ. Даль пам'яті); *Двоє, хлопець і дівчина, сиділи на березі моря й дивилися на захід сонця. Єва втомлено перебирала тонкими пальцями маленькі мушлі, порпалася в теплому, зігрітому за цілий день, піску. Адам спостерігав – то за нею, то за сонцем* (Я. Дейнека).

Вплив усіх типів онімів, уживаних у художньому тексті, здійснюється за двома напрямками – когнітивним переконанням (вплив на розум) та когнітивним навіюванням (вплив на емоції й почуття).

Ранжування онімів-регулятем сучасних українських художніх текстів – складних і багатих ідейно-експресивних комплексів, мовний простір яких досить часто слугує полем для авторських стилістичних експериментів, – звісно, ніколи не претендуватиме на однозначність і вичерпність. Усе ж можна окреслити загальні класифікаційні параметри досліджуваних одиниць:

- 1) оніми – генератори хронотопно-історичного контексту;
- 2) оніми – маркери соціокультурного контексту;
- 3) оніми – репрезентанти психологічного контексту.

Перший різновид онімів регулює просторово-часовий вимір, крізь призму якого послідовно декодується текстова інформація. Нерідко буває так, що оніми цього типу виконують роль локально-темпорального тла, проте навіть за умови такої «начебто другорядності» «“викинути” їх <...> неможливо, адже саме завдяки введенню їх у структуру твору письменник прив'язує сюжет його до загальновідомої історії» [1,

с. 34]. У межах аналізованого спектра онімів-регулятем, виструктурованого передовсім антропонімами, топонімами, міфонімами, ергонімами, хрононімами, хремотонімами, ідеонімами, варто вирізнити:

– оніми, що дають змогу зобразити сучасні події в житті українського або іншого народу, людства загалом: *Погодувавши лебедів у **Стрийському** парку, повернулася до центру і скуштувала полуничне морозиво на площі **Ринок*** (Елен Тен. Сила пристрасті); *Старенькі «**Жигулі**», похитуючись у різні боки, довго пленталися піщаною дорогою через поля* (С. Талан. Замкнене коло);

– оніми, завданням яких є окреслення певного історичного періоду української чи інших культур: *А за тиждень до **Головосік** у **Панську Долину** вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо* (М. Матіос. Москалиця); *На щастя, спротив червоних ослаб, і вранці галичани зайшли в **Жмеринку**, до якої з іншого боку вступила повстанська дивізія **Юрка Тютюнника*** (В. Шкляр. Маруся);

– оніми, які пов'язані з міфологією, фольклором, Біблією: *Там **Содом і Гоморра**, можна у вас перечекати?* (Дара Корній. Гонимарник); *Десь тут, по захряслих міжгір'ях, **Мойсей** уперто водив пошарпане юрмище своїх людей і з гиркотою вдивлявся в їх погаслі очі...* (М. Дочинець. Криничар).

Другий різновид онімів візуалізує соціокультурні параметри повідомлення. Ономастична інформація в цьому разі охоплює різні сфери буття людини: особистість – громада – нація (держава) – людство загалом – природа. Результатом дії широкого спектра онімної лексики із соціокультурним змістом є усвідомлення соціокультурних цінностей: загальнолюдських (життя, культура, свобода, право, спілкування), загальнонаціональних (Україна, праця, духовність, соборність, національний характер), естетичних (прекрасне, потворне, комічне), духовних (ідеали, світогляд, погляди), гуманістичних (добро, любов, рівність, братерство), пізнавальних (істина, мистецтво, світ, культура), моральних (добро, зло, любов): *Не проси в **Бога**, що має зробити для тебе. Проси, щоб навчив, що ти маєш зробити для себе* (М. Дочинець. Вічник); *На покутті, завішаний рушником дружиною вишиваним, з-під лоба дивиться **Тарас**. Застерігає, попереджає, промовляє до нас* (Я. Вороб'як. А вона була...); *Це **Віра** – мати двох синів, які обидва були на клятій афганській війні – ані словом, ані поглядом не виказуючи свого страху за життя власних дітей, допомагала мені вижити, знову підвестися на ноги* (Т. Брукс. Бережіть янголів своїх); *Треба лиш підкласти щось, а то вгризеться в кору. Потримай ось тут, у траві он лежить пляшка з-під «**Фанти**» – розріжу вздовж і обгорну двома половинками гілку та стовбур* (С. Цушко. Калічка); *Щоб звучати, як скрипка **Страдіварі**, треба народитися скрипкою **Страдіварі*** (Н. Найдич. Сон Маринки); *А в наших селах головне мас-медіа – народне радіо **ОБС** – «одна баба сказала»* (Леся Степовичка. Німці в городі). Соціокультурні оніми-регулятеми, представлені антропонімами, міфонімами, топонімами, досить часто імплікують ідеологічний зміст твору.

Оніми із психологічним контекстом маркують особистість та її унікальний життєвий світ, окремі складники якого і визначають творення, сприймання та розуміння тексту-дискурсу. Такі оніми поліфункційні. Вони, зокрема, 1) візуалізують суб'єктивні переживання: *Із **Льодовитого** океану дув крижаний вітер, забирався в душу й летів кудись у глибину **Росії**. У безвість* (М. Скрипець. Сім картоплин); <...> він [Ботанік] *усе ніяк не міг заспокоїтися і продовжував шукати рослину, яку він назвав **Праматір'ю Роду**, але не годен був її описати* (Ю. Винничук. Цензор снів) або 2) оприявлюють позитивні / негативні емоції щодо висловленого: *Де він, там і регіт. Розкаже анекдот, передражнить когось або й висміє; це він подавав прізвиська їхнім*

вчителям: **Бісектриса**, **Рябопуза**, **Бушуй** (Ю. Мушкетик. Квіт черемхи); *Співає мала, здавалося бійцям, що те ніжне тепле слово **Іринки** – наче по серцю раненому гостра бритва* (Я. Вороб'як. Доню, не співай...).

Уважне проникнення в сутність регулятивних контекстів онімної лексики засвідчує багатовекторність і колегіальність їхньої інтерпретації.

Із метою концентрованого висвітлення авторського задуму письменник досить часто впорядковує власні назви за допомогою регулятивних способів. З-поміж них найрепрезентативнішим у сучасному українському художньому тексті є лексичне контрастування, що маніфестує зіставлення власних назв протилежної стилістичної конотації: *Що не кажіть, **Мудрий** то є мудрий. А **Здун**? Якось **Ярослав** од того прізвища і сам носа відвертає* (Й. Струцюк. Гучва); *А ви в нас бували раніше? «**Жорж**» – це колишній «**Металург**». Знаєте? Ще б пак не знати! Туди, до готельного ресторану, її одного разу витягла Ада. <...> Здається, вони замовили пляшку найдешевшого вина і два капустяних салати...* (Ірен Роздобудько. Шості двері); *Перед тим, як постукати у двері небесної канцелярії, аби визначитися з місцем потойбіччя (рай чи, не дай Боже, пекло), **Джон Пен** (за подвірною книгою Терешок – **Іван Пенюк**) вирішив відвідати рідне село, яке покинув ген-ген скільки років* (Н. Дубицький).

Інший відомий спосіб регулятивного структурування онімів у художньому тексті – позиційювання. Він найвиразніше втілюється у винесенні власної назви в заголовок: *М. Матіос «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба», О. Ящук-Коде «Париж і Лондон – столиці мого життя», В. Лис «Соло для Соломії», Ірена Карпа «Піца “Гімалаї”», Ірен Роздобудько «Синдром Жанни Ебютерн», Є. Положій «Пан Зривко», Г. Медвідь «Замкова гора», А. Хромова «Дорога до Смарагдового міста», А. Кокотюха «Називай мене Мері...», Т. Малярчук «Ендішпіль Адольфо, або Троянда для Лізи», С. Процюк «Марійка і Костик» тощо. Порівнюючи лексико-семантичні особливості заголовків сучасної художньої літератури та класичної, Л. Юлдашева констатує, що заголовки з власними назвами, які превалювали раніше, поступово втрачають популярність серед письменників [6, с. 329]. Пояснення слід шукати в тому, що такі заголовки здебільшого сприймають індикаторними – із прямим, фактуальним значенням. Сучасна ж проза «живе за іншими законами» – вона потребує багатозначності, високого рівня узагальнень. Якщо онім нині і виносять у передтекстову позицію, то передовсім формують на його основі заголовок-образ чи заголовок-символ. Перший «активізує читацьку перцепцію, створюючи певну перепону для розуміння, але все ж викликаючи зацікавлення реципієнта», у семантичній структурі другого «основним є підтекстове значення» [Там само, с. 330], пор.: *Б. Жолдак «Гаряча Арктика», В. Лис «Соло для Соломії» і О. Забужко «Ukraine», Лесь Подерв'янський «Гамлет, або Феномен датського кацапізму».**

Третій частотний регулятивний спосіб, який застосовується щодо організації онімів, здебільшого антропонімів, специфічний. Ідеться не так про впорядкування, як про уникнення їх. Справді, сучасна художня проза демонструє безліч комунікативних ситуацій, коли власні назви неначебто навмисне опущені: *Та, ні, чувак, такого не буває. Буває! Та, ні, щоб два відділення на самих барабанах і ніхто не пішов? Побачиш! Я тобі, звісно, вірю, але... Нумо, вже заходити, бо він завжди починає вчасно. Вчасно, так вчасно* (С. Грабар. Барабанщик); *Він – мій однопалатник, сусід по койці. <...> Мені було його дуже шкода. Жаліли його й медсестри, називаючи «наш льотчик», і навіть хвасталися таким пацієнтом перед сестрами сусіднього відділення: він був Героєм Радянського Союзу* (Ю. Мушкетик. Шлях Героя); *Скільки мого життя Тобою прожито? Здається, що на всіх моїх найяскравіших світлинах варто позначити Тебе...*

(А. Яременко. Про найріднішого). «Знаковою тінню» онімів постають у цьому разі займенники, апелятивні номінації. Знеособлюючи з їхньою допомогою текст, письменник провокує реципієнта не сприймати прочитане як щось штучне, вигадане, а проектувати описувані події на реальний світ, відчувати їхню універсальність.

Отже, у сучасному українському художньому творі оніми постають як специфічний код-доступ до хронотопно-історичної, соціокультурної чи психологічної інформації. Тож «щоб по-справжньому оволодіти текстом», варто «розібратись і в тих власних назвах, які вжито» в ньому [2, с. 69], і у творчій організації онімів у загальному художньому просторі твору. Перспективами дослідження може бути вивчення можливих у художніх текстах регулятивних контекстів, генералізованих одиницями інших лексичних груп.

Література

1. Воробей Ж. Ю. Особливості літературно-художньої антропонімії роману «Гучва» Й. Г. Струцюка. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. № 1. С. 32–35.

2. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*. Одеса. 2000. Вип. 4. С. 68–74.

3. Кравченко Н. К. Контекст как лингвокогнитивная категория дискурс-анализа. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 9(1). С. 257–261.

4. Михайлов В. Н. О функциональной специфике собственных имен в художественном тексте. *Антология поэтонимологической мысли / отв. ред. Е. С. Отин*. Донецк : Юго-Восток, 2008. Т. 1. С. 93–95.

5. Толчєєва Т. С. Контенсивна типологія сигніфікативних артефактів у різносистемних мовах : автореф. дис. ... д. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2010. 34 с.

6. Юлдашева Л. П. Лексико-семантичні особливості заголовків сучасної літератури. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки*. 2015. № 1–2. С. 327–332.

7. Яковлєва О. В. Текстові функції поетонімів (на матеріалі англomовного твору А. Крісті «Вбивство за алфавітом»). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2015. Випуск 38. С. 372–376.

References

1. Vorobej, Zh. Yu. (2011), *Literary anthroponyms of J. Struciuk novel «Huchva» [Osoblyvosti literaturno-xudozhnoyi antroponimiyi romanu «Guchva» J. G. Strucyuka]*, Lesya Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin, series: Philological sciences, Linguistics, № 1, pp. 32–35.

2. Karpenko, O. Yu. (2000), *About literary onomastics and its functional load [Pro literaturnu onomastyku ta yiyi funktsionalne navantazhennya]*, Notes on onomastics, Odesa, Vyp. 4, pp. 68–74.

3. Kravchenko, N. K. (2013), *Context as a linguistic-cognitive category of discourse analysis [Kontekst kak lingvokognitivnaja kategorija diskurs-analiza]*, Luhansk Taras Shevchenko National University Bulletin, series: Philological sciences, № 9(1), pp. 257–261.

4. Mihajlov, V. N. (2008), *About the functional specificity of the proper names in the literary text [O funkcionalnoj specifike sobstvennyh imen v hudozhestvennom tekste]*, Anthology of poetical thought, Jugo-Vostok, Doneck, Vol 1, pp. 93–95.

5. Tolcheyeva, T. S. (2010), *Content-oriented typology of significant artefacts within different-system languages: Author's thesis abstract* [*Kontensyvna typologiya sygnifikatyvnykh artefaktiv u riznosystemnykh movax : dys. ... doctora philol. nauk*], Kyiv, 34 p.

6. Yuldasheva, L. P. (2015), *Lexical-semantic features of the headlines of modern literature* [*Leksyko-semantichni osoblyvosti zagolovkiv suchasnoyi literatury*], Donets National University Bulletin, series: B: Humanities, № 1–2, pp. 327–332.

7. Yakovlyeva, O. V. (2015), *Text functions of poetonyms (based on the material of the English-language work of A. Christie «Murder by Alphabet»)* [*Tekstovi funkciyi poetonimiv (na materialy anglo-movnoho tvoru A. Kristi «Vbyvstvo za alfavitom»)*], Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University Scientific works, series: Philological sciences, Vyp. 38, pp. 372–376.

С. П. Галаур,

*Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленка,
кафедра украинского языка*

РЕГУЛЯТИВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ОНИМОВ В СОВОЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ

Проанализированы онимы как специфические регуляторы художественного текста. Определен функциональный потенциал имён собственных, представлена классификация онимов-регуляторов согласно активизированного ими регулятивного контекста, установлены наиболее репрезентативные способы регулятивной организации онимов в современной украинской художественной прозе.

Ключевые слова: художественный текст, категория регулятивности, регулятор, способ регулятивности, оним.

S. P. Halaur,

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
Chair of the Ukrainian Language*

REGULATORY ONYM OPTIONS IN MODERN UKRAINIAN FICTION

Consideration of a literary text as a communicative event enables scientists to understand its qualification features and specify its central categories in a new way. One of which is regulativity that actively contributes to solving the basic problem of artistic communication - the successful transfer of an author's intention to the reader.

The main goal of the article is the onym analysis as specific regulatemes of modern Ukrainian prose. The factual material is texts of modern Ukrainian prose from late XX up to early XXI centuries.

Proper names of real denotations implement their basic nominative function in a specific communicative act. In a literary text an onym dominant feature is not nominative but pragmatic. Poetonyms, which possess eloquence, bear a double pragmatic supply that is achieved due to their internal form actualization, sound structure accentuation, lexical - semantic, affixal transformations, poetonym correlation with a real onym or mythonym, usage of rarely used, foreign names etc.

General onym classification parameters in fiction can be described as follows: 1) onyms, which generate chronotypical historical context; 2) onyms, which are markers of social and cultural context; 3) onyms representing psychological context. The first kind of

onyms adjusts the space-time dimension in the light of which the text information is decoded. The second kind visualises message socio-cultural parameters and represents onomastic information from various spheres of human existence: personality - community - nation (state) - mankind in general - nature. Onyms with psychological context mark a personality their unique life world, some elements of which determine creation, perception and understanding of the text - discourse. To display the author's intention concentratedly the writer often arranges proper names using regulatory methods. The most representative of them are: lexical contrasting, positioning and avoiding onyms.

The research shows that an onym and its ordering in the text is a specific code, which is an access to information of all kinds. Research prospects may be the studies of regulatory contexts occurent in fiction, generalized with lexical units from other groups.

Key words: fiction text, category of regulativity, regulatema, regulativity way, onym.